

Polgári eljárásjogunk egyes időszakos alapelveiről

I.

Az alapelvekről általában

Már a felvilágosodás korában, több, mint kétszáz évvel ezelőtt megfogalmazódott az a felfogás, hogy az embernek vele született jogai vannak, amelyeket az állam sem vehet el (ld. az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat 1776-ban, az Emberi és Polgári jogok Nyilatkozata 1789-ben, az 1791. évi francia alkotmány).

Az alapvető emberi jogok valóban széleskörű elismerése, és érvényesülésük biztosításához a szükséges garanciák megteremtése azonban csak a második világháborút, az Egyesült Nemzetek Szervezetének e tárgyban tett deklarációit követően – illetve a közép-kelet európai országokat illetően még későbbben – következett be.

Ma már ezek az emberi jogok általában a jogállamiságra igényt tartó államok alkotmányaiban vagy egyéb jogszabályaiban megtalálhatók, és további más jogokkal együtt érvényesülnek az állami élet különböző területein, így az igazságszolgáltatásban és azon belül a polgári eljárásban is.

Az érvényesülő alapelvek nem csak országoként térhetnek el kisebb-nagyobb mértékben egymástól, hanem természetesen azonos országon belül is előfordulhatnak különböző álláspontok az alapelvek elnevezését, sorrendjét, csoportosítását, számát stb. illetően.

Magyarország az emberi jogokról szóló különböző nemzetközi egyezmények – az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint az Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről – elismerésével kötelezettséget vállalt az alapvető emberi jogoknak a biztosítására. E kötelezettség megvalósításának eredményeként már az Alkotmányban megtalálhatók olyan, a polgári eljárásban érvényesülő alapelvek – pl. a társasbíráskodás, a bírói függetlenség elve, a jogorvoslathoz való jog stb. – amelyek a garanciális jellegű emberi szabadságjogok körébe tartoznak. Nagyrészt az Alkotmány rendelkezéseiből következnek a bíróságokról szóló törvényben szabályozott, az igazságszolgáltatásban érvényesülő, valamint az eljárásjogi törvényekben megjelenő alapelvek is.¹

¹ A Polgári perrendtartás magyarázata (szerk.: Németh János) Bp. 1999. 23. p.

Az alapelvek fogalma, jellege, jogi természete

1. *Névai* László megfogalmazásában a polgári eljárás alapelvei a polgári eljárás céljának megvalósítását szolgáló feladatok végrehajtásának általános és alapvető módszereit határozzák meg, s egyben biztosítékai is e feladatok betöltésének, megszabják az eljárás szervezeti alapjainak, szerkezeti rendszerének és lebonyolítási megoldásainak legfontosabb vonásait, áthatják a perintézményeket és a főbb eljárási rendelkezéseket, kidomborítják a polgári eljárás egészének eszmei tartalmát.

2. Az eljárási alapelvek *történelmi kategóriák*. A társadalom fejlődésével alakulnak ki, fejlődnek, telítődnek új tartalommal. Éppen ezért a társadalmi viszonyok, azok változása, fejlődése döntő hatással van az alapelvekre.

Az eljárási alapelvek jelentőségének megítélésében a burzsoá jogtudomány álláspontja nem egységes. A kapitalizmus fejlődésének felfelé ívelő szakaszán a burzsoázia harcolt azoknak az alapelveknek az érvényesüléséért, amelyek érdekeit szolgálták a hatalom megszerzésének és megszilárdításának útján (pl. a nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, társasbíráskodás, rendelkezési elv). A jogtudomány természetszerűleg támogatta ezt a küzdelmet. Az imperializmus kialakulásának időszakától kezdve azonban egyre erőteljesebbé vált az a törekvés, amely az eljárás egyes alapelveinek – névleges fenntartásuk mellett – tartalmi megmésztására, a nyílt fasiszta állami önkény idején pedig leplezetlen félretételére irányult (pl. a peranyag-szolgáltatási elv). Számos korlátozásnak vetették alá a szóbeliség és a nyilvánosság elvét is. A polgári eljárás garanciális alapelvei a *kapitalizmusban formális* jellegűek voltak, amelyek a polgári perben nem is érvényesülhettek valóságosan, s csak a szocializmus rendszerében nyertek érvényesülési lehetőséget, új tartalmat. A szocializmus ugyanakkor olyan új, demokratikus alapelveket is intézményesített, mint a néprészvétel, bírák választása, a nemzeti nyelv használata stb.²

A korábbi perjogokban és irodalomban is találkozunk alapvető elvekkel, ezek azonban meglehetősen esetlegesek, hiányosak. Hazánkban először a *sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. Törvénycikk (Se.)* fogalmazott meg garanciális jellegű elveket, s ez által előmozdította a modern perjogi alapelvek érvényre jutását. Ezek közül a legfontosabb kétségtelenül a *szóbeliségen, a közvetlenségen és a bizonyítékok szabad mérlegelésén alapuló járásbíróági eljárás megteremtése* volt, amely aztán az egész magyar polgári eljárásban általánossá vált. Bár hiányoznak a tételes alapelvek az egyébként legfejlettebb polgári eljárásjogi törvényünkben, az *1911. évi I. tv*-ben, az *RPP*-ben is, ez mégis érvényre juttatta a XIX. századi jogfejlődés során kialakult fenti alapelveket, másfelől megteremtette a *bíróság és a felek modern együttműködését*. *Magyary* szerint „Hogy a bíró és a fél érvényesülésének az egyensúlyát a perben sikerült létrehozni, annak oka főleg kettőben rejlik. Először, hogy sikerült a felek rendelkezését kellő határok közé szorítani. A féltől függjön, hogy akar-e jogvédelmet vagy sem, de ne tőle függjön, hogy az eljárás miképpen bonyolódik le és meddig tartson. Ha a fél jogvédelmet kér, ne legyen a bíró akadály a igazság keresésében.”³ Ha nem is az *RPP*. tételes rendelkezései között, de a *Plósz-féle javaslat általános indokolásában megtalálhatók a régi Polgári Perrendtartás alapelvei*, melyeket a törvény megfelelő címeinél, illetve fejezetei-

² *Névai*: A szocialista polgári eljárásjog elméleti alapkérdései. Bp. 1987. 176. p.

³ *Kengyel*: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Bp. 1998. 57–58. p.

nél, azok bevezetésében ismertet például *Térffy Gyula* is „A Polgári Perrendtartás Törvénye és Joggyakorlata” című, 1927-ben kiadott munkájában. E szerint az RPP. alapelveinek tekinthető a rendelkezési és tárgyalási elv, a bizonyítékok szabad mérlegelése, a szóbeliség, a közvetlenség, az eljárás kettéosztása a perfelvétel és az érdemleges tárgyalás szakára, az érdemleges tárgyalás egysége, a mulasztás és orvoslásának szabályozása és a fellebbvitel berendezése.

A burzsoá kódexek többségére tehát általában jellemző az a körülmény, hogy az eljárási alapelveket nem foglalják össze külön fejezetben, és nem is helyezik a perrendtartás elejére. A szocialista polgári eljárási törvénykönyvek ezzel szemben azáltal is hangsúlyozzák az alapelvek jelentőségét, irányadó voltát, hogy – legalábbis a legfontosabbakat közülük – összefoglalják, és a törvény egyéb rendelkezései előtt deklarálják. Ez a felfogás valósul meg a szocialista magyar polgári perrendtartásban is.⁴

3. *A szocialista polgári eljárásjog* alelveit a szovjet jogtudomány dolgozta ki a negyvenes-ötvenes években. A második világháború után a közép-európai országok a szovjet jogrendszer és az „élenjáró” szovjet tudomány eredményeinek az átvételére kényszerültek. A hazai szocialista jogirodalomban *Móra Mihály* kezdeti munkásságától eltekintve először *Névai László* foglalkozott az alapelvekkel, aki az ötvenes évek elején kialakított téziseit több mint harminc éven keresztül képviselte.⁵ Ezeket egészítette ki és fejlesztette tovább *Szilbereky Jenő* az 1970-es években írt monografikus munkáiban.

„A szocialista magyar polgári eljárás alelvei olyan általános tételek, amelyek megszabják az eljárás egész felépítését, áthatják valamennyi szabályát és intézményét, kijelölik célját, és cél megvalósításának módszereit, meghatározzák a polgári eljárás alanyai tevékenységének természetét és tartalmát, megadják azokat a legjellemzőbb vonásokat, amelyek révén kidomborodik polgári eljárásunk szocialista jellege. Az alapelvek tehát az eljárás egész menetének irányt mutatnak.”⁶

Névai valamennyi munkájában kihangsúlyozta, hogy a polgári eljárás alelvei a felépítmény nézetretegébe tartoznak, s ezáltal részei a szocialista jogtudatnak is. Ezek az alapelvek nem csupán leszűrrik a hatályos jogszabályokban foglalt rendelkezések általánosítható tételeit, hanem mindenekelőtt maguk rendelkeznek *normatív jelleggel*.

Az alapelvek *normativitása kétirányú*, kihat mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területére.

A *jogalkotás* területén – egyfelől megszabják az eljárás egész rendszerét, és konkrét formát öltenek a hatályos eljárási szabályokban (*lex lata*), másfelől pedig irányt mutatnak a polgári eljárás jövőbeli jogszabályi továbbfejlesztése számára (*lex ferenda*).

A *jogalkalmazás* területén – jogalkalmazási kétely esetén *jogértelmezési szerepet*, megfelelő jogszabályi rendelkezés hiányában pedig *hézagkitöltő szerepet* töltenek be. Vagyis, a polgári eljárási szabályok egyes rendelkezései csak az alapelvek mindenkori figyelembevételével alkalmazhatók helyesen, a törvényt magyarázat eredménye nem lehet helyes, ha alapelvbe ütközik. Ugyanakkor csak az alapelvek segítségével található meg a helyes megoldás azokban a különleges esetekben, amelyekre nézve a törvény nem tartalmaz részletes szabályokat.

⁴ *Névai-Szilbereky*: A polgári perrendtartás magyarázata. Bp. 1976.

⁵ *Kengyel*: A rendelkezési és a tárgyalási elv a Polgári perrendtartás 1995. évi módosítása után. Magyar Jog, 1996/5. sz. 278. p.

⁶ A Pp. részletes indokolásának első mondatából.

Processzuális kérdésekre nézve lehetségesnek tartja a hasonlóságon (analógián) alapuló jogalkalmazást. A magyar polgári eljárási jogszabályok nem tiltják az analógia alkalmazását, a bírósági gyakorlat rendszeresen igénybe is veszi.⁷

4. A hatvanas évekre kialakult a szocialista perjogi alapelvek egységes rendszere. A hetvenes évektől kezdve a szocialista jogtudomány számára egyre kényelmetlenebbé váltak azok a nemzetközi egyezményekben rögzített elvek, amelyek az emberi jogokon alapultak. Az első óvatos bírálatok a nyolcvanas évektől kezdődően jelentek meg.

Hámori Vilmos szerint az eljárásjogi alapelvek nem valamely a priori, tapasztalaton (empirián) kívüli követelményeket fejeznek ki, hanem egyrészt a bíróság funkcionális adottságait, másrészt az anyagi és eljárás jog – tartalom és forma – viszonyát veszik alapul. Mint alapelvek, az eljárás szabályozásával szemben kívánalmakat támasztanak, tehát *axiomatikus jellegűek, de nem tekinthetők normatíváknak* az említett empirikus-tudományos jellegüknél fogva. Az alapelvek vizsgálatánál és az annak alapján történő jogi szabályozásnál a polgári eljárás jellegéből és a rendelkezésre álló „eszközökből” kell kiindulni.⁸

A rendszerváltás utáni magyar polgári eljárásjogtudomány már nem egységes az alapelvek jellegének a megítélésében.

Németh János az alapelveknek – *Névaihoz* hasonlóan – változatlanul *normatív jelleg*et tulajdonít, tekintettel arra, hogy közülük nagyon sokat az Alkotmány, a Bsz. vagy más, nemzetközi egyezményt kihirdető törvény fogalmaz meg és rendel alkalmazni.

Gáspárdy László – az alapelvek tartalmában bekövetkezett gyakori változások miatt – *vitatja a normatív jelleg*et, és az alapelveknek csak a jogértelmezésben betöltött szerepét ismeri el. Álláspontja szerint: „...jogforrási eredetüktől és érvényességi tartományuktól, ezek kiterjedésétől függetlenül az alapelvek – adott tételes-jogi bázison – a jogszabályok értelmezését és alkalmazását segítik elő, elsősorban akkor, ha a tételes norma a jogalkalmazás számára részleges vagy teljes cselekvési szabadságot enged, illetve akkor, ha jogértelmezési vagy jogalkalmazási határesettel állunk szemben.” A Legfelsőbb Bíróság joggyakorlatából az a következtetés vonható le, hogy a Pp. értelmezése, illetve alkalmazása során az alapelvekre való hivatkozás alárendelt szerepet játszott. A Legfelsőbb Bíróság több évtizedes judikatúrájában – elvi szinten – nem annyira a jogágazati alapelvek szerint való tájékozódás, hanem a Pp. 1. §-a (igazság-princípium) játszotta a főszerepet.⁹

Novák István az alapelvek *jogalkotási vonzatát tagadja*. Véleménye szerint nem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a hatályos alapelvek a jövő eljárásjog jogalkotásánál is – normatív jelleggel – kötelezően irányadók, azoktól eltérni nem lehet. Az efféle megoldás az alapelvek fetiszizálásával lenne egyértelmű, amely az eljárásjogi szabályozás megmerevedését, megkövesedését jelentené. Az alapelvek nem örökérvényű normák, mert a polgári eljárást hivatottak szolgálni. Nem lehet előre kijelölt olyan határuk, amelytől a mindenkori jogalkotás nem térhetne el. Ugyanakkor az alapelvek kodifikálása mellett szól az, hogy a törvényszövegbe helyezett, tehát kodifikált alapelvek a mindenkori jogalkalmazót gyakorlati munkájának ellátása közben azok létezésére és fontosságára állandóan figyelmeztessék.¹⁰

⁷ *Névai*: i. m.

⁸ *Hámori*: A Magyar Polgári Eljárásjog reformigénye. Magyar Jogász Szövetségi Értekezések, Bp. 1982. 66. p.

⁹ Polgári eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára. (szerk.: Petrik Ferenc) Bp. 1994. A/1-2. p.

¹⁰ *Novák*: Polgári eljárásjogunk alapelveinek jövője. Magyar Jog, 1994/9. sz. 553. p.

Kengyel Miklós szerint, aki egy harmadik álláspontot képvisel, a polgári eljárás saját alapelveit a jogtudomány alakította ki, éspedig a tételes jogi szabályozás alapján vagy éppen annak ellenében. A „klasszikus” alapelvek a polgári per legfontosabb kérdéseire keresik a választ. Mivel a kérdések és feleletek változhatnak, a polgári eljárásjognak *nincsenek örökérvényű alapelvei*. Ami mégis állandó, az a bennük megragadható eljárásjogi probléma. Ebből következően a jogtudomány által kimunkált alapelvek *csak akkor rendelkezhetnek normativitással*, ha egybeesnek a törvényhozó által megfogalmazott általános rendelkezésekkel vagy a törvény élén demonstratív módon elhelyezett „alapvető elvekkel”.¹¹

Az alapelvek rendszerezése

Korábban már utaltunk rá, hogy a polgári eljárásban érvényesülő alapelvek nem csak országonként térhetnek el egymástól, hanem azonos országon belül is előfordulhatnak különböző álláspontok az alapelvek elnevezését, sorrendjét, csoportosítását, számát illetően. Ezek az álláspontok csak növekszenek számukban, illetve változnak tartalmukban akkor, ha különböző jogrendszerek váltják egymást.

A polgári eljárási alapelvek rendszerezésénél is többféle kiindulás lehetséges:

a) *Legális rendszer*: a jogszabályi elhelyezkedés szerint attól függően osztályozza az alapelveket, hogy azokat az Alkotmány vagy egyéb jogszabály fogalmazza-e meg.

b) *Genetikus rendszer*: határozott ideológiai tartalmukra való tekintettel az alapelveket társadalmi-történeti eredetük szerint csoportosítja.

c) *Funkcionális rendszer*: a polgári eljárás során betöltött szerepük, rendeltetésük figyelembevétele alapján csoportosítja az alapelveket.

Az alapelvek csoportosításánál meg kell jegyeznünk, hogy vannak a jogirodalomban olyan álláspontok is, amelyek – az alapelvek jellegének, tartalmának egységes felfogása hiányában – az *alapelvek rendszertelenségét* hirdetik.

Mindezek mellett a funkcionális szempontú rendszerezés vált általánosan elfogadottá a hatvanas évekre kialakult szocialista perjogi alapelvek osztályozásában, mely nagyban-egészben elfogadásra talált több külföldi szocialista ország eljárásstudományában is, s amely egyfelől a *szervezeti*, másfelől a *működési eljárási alapelvek* csoportjait alakította ki.¹²

A *szervezeti alapelvek*, melyeknél elsősorban a szervezeti jelleg nyomul előtérbe, a következők:

- a) igazságszolgáltatás kizárólag bíróságok útján;
- b) az igazságszolgáltatás egysége;
- c) a társasbíráskodás;
- d) a néprészvétel, mely a jelenleg hatályos perrendtartásunkban jelentősen viszsza-szorult;
- e) a bírák választása;
- f) a bírói függetlenség.

A *működési alapelvek*, melyekben az eljárás alanyainak tevékenységére, magatartására vonatkozó, inkább eljárási jelleg dominál, a következők:

¹¹ *Kengyel*: i. m. MJ, 1996/5. 278. p.

¹² *Névai*: i. m. 1987.

- a) a jóhiszemű eljárás elve;
- b) a felek egyenjogúságának elve;
- c) a rendelkezési elv;
- d) a tárgyalási elv, vagy másképpen a peranyagszolgáltatás elve;
- e) a nyilvánosság;
- f) a szóbeliség;
- g) a közvetlenség;
- h) az anyanyelv használatának biztosítása.

Hasonló csoportosítással az újabb irodalomban is találkozhatunk.

Németh János az alapelveket az érvényesülési körük tágabb vagy szűkebb volta szerint csoportosítja. E szerint vannak az *igazságszolgáltatásban általánosan érvényesülő alapelvek*, illetve a *polgári eljárásban sajátosan érvényesülő alapelvek*. Ezen csoportosítás azon alapul, hogy a polgári eljárásban érvényesülő alapelvek forrása nemcsak a Pp., hanem a bíróságok szervezetére vonatkozó törvény, valamint maga az Alkotmány is megfogalmazza azokat az alapvető elveket, melyeknek az igazságszolgáltatásban, a bíróságok eljárásában, a bíróság és a felek viszonyában érvényesülniük kell.¹³

A *hatályos Polgári perrendtartásban* fellelhető, tisztán *eljárásjogi jellegű alapelvek* a következők:

- a) a perhatékonyság elve [3. § (2) bek.];
- b) a jóhiszemű eljárás elve (5. §);
- c) a rendelkezési elv [2. § (1) bek., 4. §, 148. §, 215. §];
- d) a tárgyalási elv (164. §);
- e) a bíróság tájékoztatási kötelezettsége [3. § (1) bek.], mely a peres felek egyenjogúsága elvének az egyik lényeges eleme a felek kétoldalú meghallgatásának, valamint eljárásbeli jogegyenlőségének elve mellett, Németh János szerint pedig a jogérvényesítés segítésének eszköze,
- f) a szabad bizonyítás elve (6. § és 206. §);
- g) a nyilvánosság elve (7. §);
- h) az anyanyelv használatának az elve (8. §);
- i) a közvetlenség elve;
- j) a szóbeliség elve.

Ez utóbbi két alapelv ugyan nem ölt testet konkrét, tételes rendelkezésben, de a törvény egész rendszeréből, tételes szabályaiból nyilvánvaló, hogy polgári peres eljárásunk a szóbeliségen és a közvetlenségen alapul.

II.

A továbbiakban három olyan, sajátosan a polgári eljárásban érvényesülő alapelvvel kívánok foglalkozni, melyek napjainkban időszerűségüknél fogva különös jelentőséggel bírnak.

¹³ Magyar polgári perjog I. (szerk. Németh János) Bp. 1997. 63. p.

A perhatékonyság követelménye

1. A gyors és olcsó polgári per iránti igény a XIX. század végén merült fel először. A felek rendelkezési jogának kiszélesedése, és az eljárás felesleges elhúzódásának elkerülése érdekében növekedtek a bíró pervezetési jogosítványai, s már az 1911. évi Pp. megfogalmazta a *perkoncentráció követelményét*, amikor 224. §-ában kimondta, hogy „az elnök köteles gondoskodni arról, hogy az ügy kimerítő tárgyalásban részesüljön, mindazonáltal hosszadalmasságával és az ügyre nem tartozó kitérésekkel ne zavartassék és megszakítás nélkül lehetőleg ugyanabban az ügyben befejeztessék.”

A jogirodalomban egyre inkább elfogadottá vált az a gondolat, hogy a polgári per által nyújtott jogvédelem csak akkor hatékony, ha kellő időben és optimális költségárfordítás mellett történik. A hatékony (gyors, egyszerű és olcsó) igazságszolgáltatás megteremtése a polgári perjogi kodifikációk leggyakoribb célkitűzése lett. Így az RPP-t módosító 1930. évi XXXIV. Tc. a törvénykezés egyszerűsítését tűzte ki céljául. A jelenleg hatályos Polgári perrendtartásunkat, az 1952. évi III. tv-t követően, amely maga is megfogalmazta az eljárás alaposságának és gyorsaságának követelményét, több novelláris módosítás alapvető feladatának és célkitűzésének tekintette az eljárás egyszerűsítését és gyorsítását. Az 1972. évi 26. tvr (III. Ppn.), az 1995. évi LX. tv (VI. Ppn.) rendelkezései mind ezt szolgálták. Ez utóbbi módosítás a rendelkezési elv, a tárgyalási elv kiteljesítésével, valamint a mulasztás jogkövetkezményeinek szigorúbb szankcionálásával szolgálta az eljárás gyorsítását. Az 1992. évi LXVIII. tv (V. Ppn.) pedig a nemzetközi elvárásoknak megfelelően fogalmazta át a perhatékonyság követelményét.

2. A polgári per hatékonyságának kérdésével a *szocialista eljárásjog-tudományban Névai László* foglalkozott részletesebben. Többek között kifejtette, hogy „A cél és eredmény viszonyának szemléletében az akként szervezett polgári pert lehet hatékonynak tekintenünk, amely a valóságos jogvédelem követelményének optimális módon szerez érvényt. Ez az optimumkövetelmény közel áll ahhoz a mércéhez, amelyet az eljárásjogban pergazdaságosságnak szokás nevezni, de tartalmilag tágabb nála. A jogvédelem optimális módon akkor valósul meg, ha a polgári per csupán a legszükségesebb *a)* munkamennyiséget és *b)* időárfordítást igényli, továbbá arányosan a legkisebb *c)* költségkihatással jár, anélkül azonban, hogy sérelmet szenvedne *d)* az igazság kiderítése. A hatékonyság mutatói tehát a peres eljárás *a)* egyszerűségének, *b)* gyorsaságának, *c)* olcsóságának és *d)* alaposságának követelményei. A hatékonyság követelménye áthatja (át kell hassa) az eljárási alapelveket, előmozdítja ezeknek az alapvető tételeknek a követelményszférából a realitásszférába való tökéletesebb átemelkedését.”¹⁴

3. *A jelenleg hatályos Pp. 3. §-ának (1)-(2)-(4) bekezdése* rendelkezik a bíróság feladatáról és teendőiről a polgári perben. E § a bíróság olyan eljárási alapeladatait és kötelezettségeit foglalja rendszerbe, amelyeket a bíróság hivatalból köteles teljesíteni:

- a) Az igazság kiderítésének feladata.
- b) A bíróság gondoskodási kötelezettsége a helyes joggyakorlásról és a kötelezettségek teljesítéséről.
- c) A bíróság tájékoztatási kötelezettsége a jogi képviselő nélkül eljáró fél részére.
- d) A fél által előadott kérelmek és nyilatkozatok figyelembevétele, értelmezése.
- e) *A per tárgyalásának alapossága, valamint a perek ésszerű határidőn belül történő befejezése, mint a perhatékonyság biztosítása.*

¹⁴ *Névai-Szilbereky: Polgári eljárásjog. Bp. 1974. 67. p.*

f) Az ügyész értesítése.

A perhatékonyság követelményét tehát a 3. § (2) bekezdése fogalmazza meg: „A bíróság hivatalból gondoskodik a pereknek az alapos tárgyalásáról és ésszerű időn belül történő befejezéséről.”

A bíróságokkal szemben támasztott perhatékonysági követelmény a polgári eljárás egyik legnagyobb, összetett problémája.

A per tárgyalásának alaposságán olyan, a peres ügy minden lényeges részletére kiterjedő, körültekintő és gondos bírósági eljárást kell érteni, amelynek során a bíróság számára lehetővé válik a pontos tényállás megállapítása és annak ismeretében a törvényes előírásoknak megfelelő döntés meghozatala.¹⁵ Ennélfogva a bíróság akkor jár el alaposan, ha minden jogszerű eszközt felhasznál avégett, hogy az objektív valósággal egyező tényállás megállapítható legyen, de ugyanakkor elkerül, vagy megakadályoz, illetve elutasít minden olyan cselekményt, amely irreleváns vagy más, szükségtelen elemekkel terhelné meg a polgári pert („túlbizonyítás”).¹⁶

A perek ésszerű határidőn belüli befejezése

Az ésszerű határidőnek mint polgári eljárásjogi szakkifejezésnek a használata először a Rómában, 1950. november 4-én aláírt – az ember jogairól és alapvető szabadságáról szóló – nyugat-európai egyezményben merült fel. Az Egyezmény 6. Cikke szerint „mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság méltányosan, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogaival és kötelességeivel kapcsolatos jogvitájában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően”. Ez az elv az 1992. évi Pp. módosítás (V. Ppn.) alkalmával belekerült a törvény szövegébe, s ezzel felváltotta azt a korábbi rendelkezést, amely szerint a bíróságnak csak a perek alapos és egyben gyors tárgyalásáról kellett hivatalból gondoskodnia.

Az V. Ppn-hez fűzött általános indokolás szerint a rendszerváltás óta, amely elsősorban az anyagi jogok terén eredményezett gyökeres változtatásokat, az eljárásjogok a korábbi alakjukban egyre korlátozottabban tudják betölteni a funkciójukat. Ennek a gyakorlati következménye az, hogy a perek futamideje jelentősen meghosszabbodott, és ez már az igazságszolgáltatás működőképességét kérdőjelezte meg, ugyanis a jogszolgáltatás végtelen elhúzódása kétségbe vonja azt, vajon beszélhetünk-e egyáltalán a jogszolgáltatásáról. Az általános indokolás a gyorsításnak, mint a „célirányos módosítás vezérmotívumának” két vetületét jelölte meg: az egyik olyan eljárási rend megteremtése, amely képes a perek gyors és dinamikus lefolytatására, a másik vetület a megváltozott anyagi jogi környezettel való összhang megteremtése az eljárásjog adekvát korrekciója útján.

Az Európai Közösségekkel megkötött társulási szerződés ratifikálása után Magyarország számára is kötelezővé vált a szerződés rendelkezéseinek betartása. Ennek értelmében Magyarország garantálja a közösségi tagországok állampolgárai számára jogérvényesítésükkel kapcsolatban a polgári peres eljárásban a magyar állampolgárokéval azonos elbánást. Magyarország egyben kötelezettséget vállalt arra is, „hogy a jövőben,

¹⁵ A Polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i. m.

¹⁶ Kommentár a gyakorlat számára, 1994. i. m.

amennyire lehetséges, jogszabályai a Közösség jogszabályaival összeegyeztethetők lesznek”.

Az 1990. november 6-án aláírt és az 1993. évi XXXI. tv-el kihirdetett Emberi Jogok Európai Konvenciója (ld. fentebb említett Egyezmény) értelmében biztosítani kell a bírósági eljárások ésszerű időn belül történő lefolytatását. Az „ésszerű időn belülség” kritériuma az anyagi jog megvalósulása szempontjából jobban kifejezi az optimális pertartamra utalást, mint az eljárás „gyorsaságára” történő törvényi hivatkozás. Míg az alapos tárgyalás valamennyi perfajtában egységes követelmény, addig az „ésszerű időn belülség” nem minden perben értelmezhető azonosan, egyes perekben tárgyukból adódóan viszonylag hosszabb idő elteltével hozható csak döntés. Származás-megállapítási perekben például bizonyos orvosszakértői vizsgálatok a kiskorú gyermek meghatározott életkorától kezdődően végezhetőek el, így e perekben értelemszerűen más lesz az „ésszerű időn belülség” követelménye, mint egyéb perekben. Az „ésszerű időn belülség” fogalmán túl azonban nem lenne célszerű a polgári perek tárgyalását törvényben megszabott határidőhöz kötni, mivel az ilyen előírás a gyakorlatban betarthatatlan.¹⁷

Az „ésszerű idő” mint eljárási határidő az az időtartam, amely az ügy ellátásához, a megalapozott döntéshez szükséges és elegendő. – állapítja meg az Alkotmánybíróság a 8/1992.(I.30.) AB számú határozatában.

Az imént hivatkozott nemzetközi dokumentum az ügy ésszerű határon belüli „tárgyalását” és nem „eldöntését” írja elő. Ezzel szemben a Bsz. 9. §-a szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy bírói útra tartozó ügyét független és pártatlan bíróság tisztességes eljárás során és ésszerű határidőn belül „bírálja el”. Lényegileg ugyanígy rendelkezik a Pp. 3. § (2) bekezdésének második fordulata, amely a pereknek „ésszerű időn belül történő befejezését” írja elő a bíróság kötelezettségeként.¹⁸

Gáspárdy szerint e kifejezés fogalmi felépítése ma még elsősorban doktrinális feladat. E fogalom összetevői között jelenhet meg a soronkívülség, amely alapulhat törvényen, más jogszabályon (pl. sajtóperekben), illetőleg a bíróság elnökének rendelkezésén. Az ésszerű határidő kialakításában szerepet játszhat valamely konkrét, időhatározó norma (pl. a határidők meghosszabbításának törvényi korlátai). További összetevők lehetnek a racionális bírósági pervezetés, a felektől és a per más résztvevőitől az idővel való takarékoság megkívánása, a perelhúzás esetére előirányzott hátrányos jogkövetkezmények alkalmazása, de nem kevésbé a bírósági segédfeladatok ellátására rendelt személyzet és infrastruktúra kellő szervezeti színvonala, megfelelően hatékony működése.

Annak megítélésénél, hogy a bíróság ésszerű időn belül fejezte-e be (vagy sem) a pert, a bírósági ügyviteli szabályok (BÜSZ) értelmében vett „befejezés” fogalom általában nem lehet irányadó, hiszen ezen szabályok a per valamennyire is elkülöníthető, csaknem valamennyi fázisának végét „befejezésként” értékelik. Tekintettel kell lenni viszont a megítélésnél a per bonyolultságára, illetve egyszerűségére is. Végül nem mellőzhető szempont az sem, hogy egy adott per bírósága, illetve adott ítélőtanács (egyesbíró) egyidejűleg számos ügygel foglalkozik, amelyek mindegyikében kötelező az itt tárgyalt követelmény megvalósítása.¹⁹ Tehát a perhatékonyságot természetesen befolyásolja a bíróság ügyforgalmi helyzete, valamint az ítélezés szubjektív és objektív feltételrendszere is.

A perhatékonyság elvének, s ezen belül a gyorsaság, az ésszerű határidőn belüli befejezés követelményének egyre nagyobb a jelentősége. Az állampolgárok egyre nehe-

¹⁷ Indokolás az 1992. évi LXVIII. tv l. §-ához.

¹⁸ A polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i. m. 58. p.

¹⁹ Kommentár a gyakorlat számára, 1994. i. m.

zebben viselik az igazságszolgáltatás nehézkességét, lassúságát, egyre sürgetőbbé válik e nemzetközi síkon megfogalmazott emberi jogosultság betartására való igény. Miután Magyarország is elfogadta az Egyezmény rendelkezéseit, a magyar jogrendszernek az Egyezményben biztosított jogokkal összefüggő szabályai közvetlen *nemzetközi kontroll* alá kerültek. Az Egyezmény alkalmazásának ellenőrzésére és előmozdítására hozták létre az *Európai Emberi Jogi Bizottságot és az Európai Emberi Jogi Bíróságot*, melyek 1959-ben kezdték meg működésüket. Az Egyezmény szövegének ismerete önmagában korántsem elegendő az abban biztosított jogok tartalmának megállapításához, a részes államoknak úgy kell alkalmazniuk az egyezményt, hogy az összhangban álljon a Strasbourgban működő Emberi Jogi Bíróság ítéleteiben kifejeződő jogelvekkel. Az Emberi Jogi Bíróság joggyakorlatának ismerete tehát nélkülözhetetlenné fog válni a magyar jogalkalmazók (elsősorban a bíróságok) számára is. Az Egyezményt elfogadó európai országok bírói ítélkezési gyakorlatát tekintve szembetűnő, hogy a bírói gyakorlatot ilyen vagy olyan módszerekkel meghatározó legfelsőbb bíróságok iránymutató határozataiban egyre sűrűbben történik hivatkozás a strasbourg jogesetekre. Az utóbbi években nálunk is a Legfelsőbb Bíróság hivatalos lapjában, a Bírósági Határozatokban külön rovat ismerteti az Emberi Jogi Bíróság konkrét ügyekben hozott döntéseit.

A strasbourgi Bíróság ítéletei nagy számban foglalkoznak az Egyezmény 6. Cikkének definíciójában megjelenő egyes szavak és kifejezések értelmével, így az eljárások ésszerű határidejének értelmezésével is. A Bíróság ítéleteiből kitűnik, hogy sohasem az eljárás hossza önmagában, hanem az egyes eljárási cselekmények időben való elvégzése, szükségessége dönti el, hogy a pertartam meghaladta-e a szükséges kereteket, és természetesen értékeli a Bíróság a felek magatartását is az eljárás során. Rendkívül figyelemreméltó, hogy a Bíróság kevésbé tolerálja a pertartamnak a bíróságok túlterheltségéből adódó meghosszabbodását. Több ítéletében is kifejtette, hogy az Egyezményt elfogadó államok kötelezettsége kiterjed igazságszolgáltatásuk oly módon történő megszervezésére, amely meg tud birkózni a nagy számú polgári és büntetőügyekkel.²⁰

A strasbourgi statisztika azt mutatja, hogy Magyarországról is egyre többen – az elmúlt hat évben több mint ezren – fordulnak panaszosként az Emberi Jogi Bírósághoz. A magyar panaszok közel fele az eljárás elhúzódsát sérelmezi. A beérkezett panaszok közül eddig nyolc panaszt minősítettek elfogadhatónak, melyből három ügyben az állam – átlagosan egymillió forint elégtételt fizetve – egyezséget kötött a kérelmezővel. Az egyik ügyben például a felfüggesztett per iratait ügykezelési tévedés miatt irattárba helyezték.²¹

A strasbourgi panasz eljárás megindításának azonban egyik feltétele, hogy ezt megelőzően kimerítsék a sérelem orvoslására rendelkezésre álló hazai lehetőségeket. A strasbourgi Bizottság számos ügyben rámutatott, hogy „...A hazai orvoslási lehetőségek kimerítésére vonatkozó szabálynak az az alapja, hogy mielőtt egy nemzetközi bíróság előtt eljárás indulna, a bepanaszolt államnak rendelkeznie kell azzal a lehetőséggel, hogy az állítólagos kártételt jogrendszerében rendelkezésre álló, tehát hazai eszközökkel orvosolja...”

Az eljárás a bíróságnak betudható okból bekövetkezett „ésszerűtlen” elhúzódsa esetén a magyar jog egy lényeges orvoslási lehetőséget kínál, s ez a Ptk-nak a bírósági jogkörben okozott károkért fennálló felelősségről szóló rendelkezése.

²⁰ Interjú Bán Tamással, az IM Emberi Jogi Főosztályának vezetőjével. Bírósági Határozatok, 1992/3. Fórum.

²¹ De jure, 1999/4.

A *Bán Tamással*, az IM Emberi Jogi Főosztályának vezetőjével készült interjúból kiderül: a felelősségnek e válfaját csak a közelmúltban kezdték érvényesíteni a magukat károsultnak érző ügyfelek – sok esetben sikerrel. A magyar bíróságok „fogadják” a késedelmes eljárás által okozott kár megtérítésére irányuló kereseteket, azokat érdemben tárgyalják, s ha a felelősség megállapítható, marasztalnak is. A Pp. 3. § (2) bekezdése jelenlegi szövegének megállapításával a bíróságoknak a nekik felróható okból ésszerűtlenül hosszú ideig elhúzódo eljárás miatti károkért fennálló felelőssége ezáltal még markánsabbá vált, hiszen a Pp. 3. § (2) bekezdésében írtakból az következik, hogy az indokolatlan hosszú eljárással okozott kár jogellenes.²²

Nemrégiben olvashattunk, hallhattunk róla, hogy pontosan egymillió-egyszázezer forint kártérítést ítélt meg az Európa Tanács Strasbourgban működő emberi jogi bizottsága *Adelmanné Kertész* Juditnak, akinek birtokháborítási perét 14 év alatt sem voltak képesek jogerősen lezárni a magyar bíróságok. Ez idő alatt összesen negyven tárgyalást tartottak, és 18 bíró váltotta egymást az ügyben. A strasbourgi emberi jogi, illetve a miniszteri bizottság is úgy vélte, hogy hazánk ebben az ügyben megsértette az emberi jogi egyezménynek azt a cikkelyét, amely kimondja: a feleknek joguk van ahhoz, hogy jogvitájukat ésszerű határidő alatt lezárják.

Az elhúzódo perek miatt panaszkodók többsége azonban hiába vár kártérítésre, az emberi jogi bíróság, illetve a bizottság gyakorlata alapján ugyanis önmagában egy per elhúzódoása nem jelenti az emberi jogi egyezmény megsértését. Vannak ugyanis olyan bonyolult perek, amelyek „természetesen” tartanak hosszú évekig. Hazánkban egyes birtokviták elintézése esetenként azért igényel öt-hat évet, mert a peres felek a végsőkig elmennek vélt vagy valós igazuk bizonyítása érdekében, s a vesztesre álló fél nem ritkán mindent megtesz annak érdekében, hogy az ügy végére minél később kerüljön pont. Strasbourgban csak az olyan ügyekben állapítanak meg kártérítést, ahol egyértelműen bizonyítható, hogy az eljáró bíróságok mulasztása, nemtörődömsége volt az oka a konkrét ügy elhúzódoásának.²³

A polgári eljárásjog „klasszikus” alelvei közül a jogirodalom a *rendelkezési és a tárgyalási elvnek* tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget, mivel ez a két – szorosan összetartozó – alapelv befolyásolja leginkább *a bíróság és a felek közötti hatalom megosztását a polgári perben*. Attól függően, hogy milyen mértékben rendelkezhetnek a felek vagy a bíróság a per tárgya és menete felett, illetve milyen felelősség terheli őket a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok szolgáltatásában, beszélhetünk *a felek vagy a bíróság uralmáról a polgári perben*.

A rendelkezési elv

A rendelkezési elv tartalma

A jogirodalom azért tulajdonít nagy jelentőséget a rendelkezési elvnek, mert az eljárási alapelvek közül ez fejezi ki a leghangsúlyozottabban *a feleknek és a bíróságnak a per tárgyához való viszonyát*.

A rendelkezési és a tárgyalási elv uralta a polgári pert már a *római perjogban* is. Szoros összefüggésben van ez azzal, hogy a római polgári pernek tárgya is már tisztán

²² Birák Lapja, 1997/1-2.

²³ De jure, 1999/3.

magánjogi volt, s a római polgári pernek sem az volt a célja, hogy az emberek magánjogán esett sértés megtoroltassék, hanem hogy az egyének más egyénekkel szemben a magánjoga megvédessék. Tehát a polgári per a jog érvényesítésének eszközéül szolgált, szemben a germán polgári perrel, melynek fő célja az volt, hogy az egyén jogán ejtett sértés megtoroltassék.²⁴

A rendelkezési elv – a régi magyar jogirodalom megfogalmazása szerint – egyrészt azt jelenti, hogy peres eljárás csak a fél rendelkezésére indul (ld. kérelemre történő eljárás elve), másrészt a bíróság egyes perbeli cselekményeket is a felek rendelkezése alapján köteles elvégezni (ld. kérelemhez kötöttség elve), ahol a már megindított eljárásban az eljárás személyi és tárgyi kereteinek, valamint részben a menetének a meghatározásában is a feleknek fontos szerep jut.

Magyary Géza megfogalmazásában a magánjogi viszonyok tekintetében a fél akaraturalma a szabály, s a bíróság csak akkor adjon jogvédelmet, ha a fél azt kéri, de ekkor mindenesetre köteles azt megadni („nemo invitus agere cogitur, ne procedat iudex ex officio”). Ez a lényege a felet, illetve a feleket megillető rendelkezésnek a perben. Ez tehát a fél akaraturalmát jelenti a bíróság akarata fölött a magánjogi védelem tekintetében, s a bíróság köteles hozzá alkalmazkodni.²⁵

Bacsó Jenő hozzát teszi, hogy mivel a perben rendszerint mind a két fél jogvédelmet kér, az ő rendelkezési joguk kölcsönösen korlátozza egymást, ami abban jut kifejezésre, hogy az alperes perbebocsátkozása után a felperes a pertől már csak az alperes beleegyezésével állhat el. A rendelkezési elv jut kifejezésre abban is, hogy a felek a per folyamán egyezsége köthetnek, mikor is a folyó perben lemondanak a jogvédelemtől, továbbá, hogy amennyiben a megindított pert egyik fél sem szorgalmazza, az megszűnik, anélkül, hogy valamelyik fél jogvédelmet nyerne.²⁶ Tehát a fél akaraturalma a peralapítás után nem egy, hanem kétoldalú, nem csak az egyik, hanem a másik fél akarata is döntő afölött, hogy legyen-e jogvédelem vagy sem.

A rendelkezési elv másik legjellemzőbb kifejezője a polgári perjog azon alaptétele, hogy a bíróság érdemi döntése nem terjedhet túl a felek kérelmein. Az RPP. ezt úgy fejezi ki, hogy a bíróság helytadó ítélete a kereseti kérelmen nem terjedhet túl („ne eat iudex ultra petita partium”), továbbá, hogy az ügy érdemében hozott ítélet csak annyiban válik jogerőssé, amennyiben a keresettel érvényesített jog iránt határoz. Ugyanakkor az érdemleges elutasító ítélet az alperes érdemleges ellenkérelmén túl nem terjedhet. (RPP. 394, 411, 185. §§.)

A polgári eljárásban a rendelkezési elv ellenpólusa a hivatalból való eljárás elve (az officialitás), amikor a bíróság az egyes eljárási cselekményeket a felek rendelkezése (illetve annak bevétele) nélkül végzi el. Ez az elv a per megindításánál soha nem, a nemperes eljárások némelyikének megindításánál azonban kivételesen érvényesül. A már megindult eljárásban viszont a bíróság (közjegyző) hivatalbólísága a per-(eljárás) vezetés körében, az adott eljárás gördülékeny és viszonylag gyors lefolytatása érdekében szükséges és indokolt.²⁷

²⁴ Sándor Aladár: A rendelkezési és tárgyalási elv a polgári perben. Jogi dolgozatok, Franklin-társulat, Bp. 1916. 556. p.

²⁵ Magyary: Magyar polgári perjog. Franklin-társulat, Bp. 218. p.

²⁶ Bacsó: A polgári perrendtartás tankönyve, Bp. 1917. 92–93. p.

²⁷ A Polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i. m.

A szocialista rendelkezési elv

A Pp. – több mint négy évtizeden keresztül – a rendelkezési elvet *korlátozott tartalommal* juttatta érvényre. Az 1952. évi törvény egy alapvetően *bíróközpontú, a felek magánautonómiáját háttérbe szorító* eljárást honosított meg.

A szocialista perjog szerint a fél perbeli tevékenysége a bíróság ellenőrzése alatt állt. A régi magyar és a szocialista eljárási törvény összehasonlítása alapján látnunk kell a perbeli meghatározó szerep eltolódását a bíróság javára. Bizonyos eljárási rendelkező cselekményektől eltekintve az ellenőrzési jogosultság mintegy a fél fölébe emelte a bíróságot. A súlypont áthelyeződés – a korabeli jogirodalmi magyarázatok szerint – nem a fél rovására, hanem a fél érdekében történt, tehát a rendelkező nyilatkozat mellőzése a fél érdekeinek, s ugyanakkor a társadalom érdekeinek védelmét is jelentette. Ahogyan akkor megfogalmazták: „...a szocialista bíró nem akaratlan és tehetetlen báb többé a felek akaratának szolgálatában, hanem hivatásának magaslatán álló államhatalmi tényező, aki éppen szaktudása és elfogulatlan ítélkezése révén tudhat és akarhat, mert tudnia és akarnia kell »nemet« mondani akkor, midőn a fél rosszul felfogott akaraturalmi megnyilatkozása – a fél érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben – az »igen« mellett foglal állást.”²⁸

A szocialista jogirodalom szerint „a rendelkezési elvben az egyén jogai és törvényileg védett érdekei egységbe olvadnak a társadalom, az állam érdekeivel és az objektív igazság megállapításának követelményeivel”. *Névai* a szocialista rendelkezési elv tartalmát abban jelölte meg, hogy a felek szabadon rendelkeznek a perbe vitt anyagi jogaikkal és a védelmükhöz szükséges eljárási eszközökkel. A szocialista polgári eljárás rendelkezési elvének tartalma a szocialista polgári jognak, az 1959-ből származó Ptk-nak abban az alaptételében gyökerezett, mely *a személyeket megillető jogok szabad gyakorlásának biztosítását e jogok társadalmi rendeltetésével kapcsolta egybe*. Az anyagi polgári jognak ebből a tételéből következett, hogy a polgári perbeli rendelkezési jog bizonyos érdekösszhang megteremtésére irányult az egyén és a társadalom egymás közötti viszonyában. A rendelkezési elvnek ezen felfogása nyilvánvalóan összefüggésben állt az objektív igazság kiderítésének követelményével és a bíróság aktív szerepével a polgári perben.²⁹ Tehát a felek rendelkezési joga egybekapcsolódott a bíróság, az ügyészség, egyéb állami szervek és társadalmi szervezetek kezdeményezési jogával és aktivitásával az eljárási eszközök igénybevétele terén. A törvény a per tárgya feletti rendelkezést *megosztotta a felek, a bíróság és az ügyész között*.

– Először is *megszüntette a felperes keresetindítási monopóliumát*, a törvény ugyanis eléggé széles körben feljogosította a vitában érdekelt fél mellett az ügyészt és más állami szerveket (pl. gyámhatóság, anyakönyvezető, szakszervezet, Szerzői Jogvédő Hivatal stb.) is keresetindításra. [Pp. eredeti 2. §. (1)–(2) bekezdése, illetve külön jogszabályok]

– *Az ügyész általános fellépési joga* „fontos állami vagy társadalmi érdekből” tovább korlátozhatta a felek szabad rendelkezési jogát az eljárás bármely szakában tárgyi és időbeli megszorítás nélkül (a III. Ppn. építette be a törvény 2/A. §-ába.).

– *A bíróság általános kitanítási (kioktatási) kötelezettsége* felhatalmazta a bírót, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró felet nemcsak eljárásbeli, hanem az ügyvel kapcsolatos anyagi jogi kérdésekben is felvilágosítsa, s ezzel nagymértékben beleavatkozhatott a

²⁸ *Novák*: A rendelkezési elv új polgári perrendtartásunkban. Jogtudományi Közlöny, 1953/4. 160. p.

²⁹ *Névai*: A mai Magyarország bírósági szervezete és polgári eljárása, Polgári Eljárásjogi Füzetek I. 1971. 142. p.

felek szabad rendelkezési jogába, de sértette a felek egyenjogúságának alapját is azaz, hogy óhatatlanul egyik fél segítségére lehetett a másik rovására.

– A fenti *kitanítási kötelezettség speciális, különös szabálya* jelent meg a Pp. 146. § (3) bekezdésében, mely szerint a bíróságnak figyelmeztetnie kellett a felperest, sőt *magyarázatot kellett tőle kérni*, ha a bíróság megítélése szerint a kereseti kérelem nem merítette ki az őt megillető jogokat. Ennek elmulasztása olyan lényeges eljárási szabálysértésnek minősült a bíróság részéről, amely a másodfokú eljárásban hatályon kívül helyezéshez vezethetett. A bíróság e „rendező” tevékenységével a keresettel érvényesített jog „helyes” alkalmazását a maga széleskörű figyelmeztető és kérdőrevonó funkciója révén erőteljesen befolyásolhatta.³⁰

– A Pp. 4. §-ában megfogalmazott kérelemhez kötöttség elvét is a törvény korlátozott tartalommal engedte érvényesülni. Kimondta ugyan, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz *általában kötve van*, de a felek anyagi jogi kihatású rendelkező cselekményeit – még akkor is, ha azok az egyéb jogszabályoknak megfeleltek – ellenőrzése és mérlegelése alá vonhatta. Ugyanis az olyan jogról való lemondás, jogelismerést vagy egyezséget, amelyről úgy ítélte meg, hogy a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll, a bíróság akkor sem volt köteles figyelembe venni, ha azt a fél a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére fenntartotta.

– A bíróságnak az úgynevezett „aktív, kezdeményező szerepe” az eljárás egész menetét átitatta, hiszen *hivatalból* bizonyítást vehetett fel, szükség esetén ideiglenes intézkedést hozhatott, a perben részt nem vevő gazdálkodó szervezetet értesíthette a perről és a beavatkozási lehetőségéről, sőt az intézkedésre illetékes szervvel szemben *szignalizációs kötelezettsége* volt, ha eljárása során gazdálkodó szervezet működésével kapcsolatos jogszabálysértést, a társadalomra káros vagy veszélyes cselekményt vagy mulasztást észlelt.

– A *törvényességi óvás* intézménye pedig lehetővé tette a már jogerőre emelkedett bírósági határozatoknak a *hivatalból történő felülvizsgálatát* a felek akarata ellenére is, akár rájuk kiterjedő hatállyal is.

A *rendszeráltást követően* egyre inkább „kényelmetlenné” váltak a felek szabad rendelkezési jogát elnyomó, a bírói-ügyészi akaratot túlsúlyba helyező eljárásjogi szabályok, melyek egyre inkább hangot kaptak a jogirodalomban és a joggyakorlatban is. Világossá vált, hogy eljárási rendünket, szabályainkat meg kell tisztítani azoktól a szocialista, paternalista sallangoktól, amelyek időközben rájuk rakódtak.

Az *Alkotmánybíróság* több határozatában foglalkozott a rendelkezési elv fogalmának a meghatározásával. A 8/1990. AB határozat szerint a rendelkezési jog „szerves része az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében minden ember veleszületett jogaként deklarált emberi méltósághoz való jognak, amelyről senkit sem lehet önkényesen megfosztani.”

A törvényességi óvás alkotmányellenességét megállapító 9/1992. AB határozat szerint a felek rendelkezési jogának az elvonása sérti az Alkotmány 57. § (1) bekezdését is. A jogvitában érdekelt félnek alkotmányos joga van arra, hogy ügyét a bíróság elé vigye. Ez a jog, a bírósághoz fordulás joga – hasonlóan a többi szabadságjoghoz – magában foglalja annak a szabadságát is, hogy e joggal ne éljen. A határozat indokolása szerint polgári ügyekben az óvás azért sérti a felek rendelkezési jogát, mert az óvás folytán a jogerős ítélet a fél akaratától függetlenül, sőt annak ellenére, a felekre kihatóan megváltoztatható.

³⁰ Novák: i. m. 1953.

Az ügyész polgári eljárásbeli részvételével kapcsolatos 1/1994. AB határozat fogalmazta meg a *rendelkezési elv tartalmát*: „A feleket megillető rendelkezési jog azt jelenti, hogy a fél anyagi és eljárási jogaival szabadon rendelkezik, így mindenkinek szabadságában áll anyagi jogainak eljárási érvényesítése, a bíróság igénybevétele, peres vagy nemperes eljárás kezdeményezése. Az eljárási értelemben vett fél rendelkezési joga az alkotmányos önrendelkezési jog egyik aspektusa, eljárási vonatkozása, amely az egyén autonómiáját érinti, illetőleg azzal kapcsolatos.”

A rendelkezési elv megújult tartalma 1995 után

A rendszerváltást követően több eljárásjogi törvénymódosítás született, melyek az anyagi jogok terén bekövetkezett gyökeres változtatásokat igyekeztek követni, ám valójában csak az 1995. évi LX. törvény, az *ügynevezett (VI. Ppn.)* hozott az eljárási alelvek területén gyökeres változásokat. A módosítás alapvető és elsődleges célja az eljárás gyorsítása volt. Ennek érdekében jórészt megszüntette a bíróság „bábáskodását” a felek anyagi jogi érdekei felett. A bíróság feladata nem a felek saját érdekeinek az érvényesítése a felek helyett és esetlegesen akaratauk vagy legalábbis nemtörődömségük ellenében, hanem a felek érdekérvényesítési lehetőségének a biztosítása egy hatékony, semleges perben. (Indokolás)

A VI. Ppn. gyökeresen szakított a szocialista rendelkezési elvnek a Pp.-ben még fellelhető maradványaival. Az indokolás szerint a Ppn. megnyitotta az utat *a felek rendelkezési jogosítványainak a szabad érvényesülése előtt*.

1. A kérelemre történő eljárás elve, Pp. 2. §

A polgári peres eljárás alapvető sajátossága, hogy „a bíróság a polgári ügyek körében felmerült vitát csak erre irányuló kérelem esetén bírálja el. Ilyen kérelmet rendszerint a *vitában érdekelt fél* terjeszthet elő.” Kivételesen azonban a jogvitában érdekelt felek *mellett*, illetőleg azokon *kívül* más személyek vagy szervek is nyújthatnak be ilyen kérelmet (keresetet). Így pl.: az ügyész, a gyámhatóság, a jegyző, a Szerzői Jogvédő Hivatal stb. külön jogszabályi felhatalmazás alapján, meghatározott perekben. Ebben az esetben a perlési lehetőséget nem az érdekelttség, hanem a perlési jogosultságot biztosító jogszabályi felhatalmazás alapozza meg. Törvényi felhatalmazás hiányában más személy jogának érvényesítésére kereset nem indítható, mivel a Pp. a perbizomány intézményét nem ismeri.

A magánautonómia érvényesülését súlyosan korlátozó ügyészi részvételt a VI. Ppn. új alapokra helyezte. A novella „Az ügyész jogai a polgári perben” címet viselő 2/A. §-t hatályon kívül helyezte, és az ügyész jogállását „A per megindítása és a bíróság feladata” címet viselő 2. § (2)-(6) bekezdéseiben szabályozta. Ezzel az elhelyezéssel a törvényhozó hangsúlyozni kívánta azt, hogy *a polgári perben az ügyész szerepe nem kiemelt jelentőségű*.

Így az új szabályozás – összhangban a fentebb már említett 1/1994. számú AB határozattal – az ügyész általános keresetindítási jogosultságát – de a fellépési jogosultságát is – arra az esetre tartotta fenn, *ha a jogosult jogainak védelmére bármely okból nem képes*. E rendelkezések azonban oly módon kerültek a Pp. 2. §-ába, hogy megfeleljenek az Alkotmánybíróság által felállított követelményeknek, miszerint az ügyész keresetindí-

tási illetve fellépési joga ne sértse a felek rendelkezési jogát, ne bontsa meg a polgári perbeli felek pozíciójának egyensúlyát, ne sértse a felek mellérendeltségét és az eljárás menetét illetően ne befolyásolja a bíróság tevékenységét.³¹

2. A kérelemhez kötöttség elve, Pp. 4. §, 148. §

„A bíróság – ha törvény ettől eltérően nem rendelkezik – a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve van.”

A korábbi szabályozás szerint a bíróság a jogról való olyan lemondást, jogelismerést vagy egyezséget, mely a fél érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben állt, nem vehette figyelembe. Ez nyilvánvalóan beavatkozást jelentett a felek belügyeibe, legszemélyesebb jognyilatkozataiba. A fél az ügy ura, övé a rendelkezési jog, abba bíróság vagy más hatóság alapos ok nélkül nem avatkozhat be. A módosított 4. §-hoz fűzött indokolás szerint a bíróságnak a jövőben nem lesz kötelezettsége, hogy a fél rendelkező cselekményeinek érvényességét a fél érdekeire hivatkozással felülvizsgálja, vagy akárcsak annak újbóli megfontolására készítse a felet. Természetes azonban, hogy a bíróság csak annyiban van kötve a fél nyilatkozatához, amennyiben az nem jogellenes. A rendelkezési jog érvényesülésének biztosítása nem vezethet a kötelező erejű anyagi jogi normák megszegésének legalizálásához.

A 148. § (2) bek. módosítása eredményeként a felek által kötött *egyezség bírói jóváhagyásának már nem feltétele*, hogy a bíróság vizsgálja, az egyezség *megfelel-e a felek méltányos érdekeinek*. A bíróság csak akkor tagadhatja meg az egyezség jóváhagyását, ha az kogens jogszabályba ütközik. Ugyanakkor a *házassági bontóperben* a bíróságnak az egyezség jóváhagyása során is a felek közös kiskorú gyermekének az érdekére figyelemmel kell lenni. [Pp. 290. § (3)]. Az 1995. évi LX. törvény által beiktatott új szabály a Pp. 148. § (2) bekezdése alóli kivételnek tekinthető. Eszerint a bíróság az egyezség jóváhagyása előtt hivatalból azt vizsgálja, hogy a felek megállapodása megfelel-e közös kiskorú gyermekük érdekeinek.

A 4. és 148. § (2) bekezdésében foglaltakat az *ügygondnok nyilatkozataira is* alkalmazni kell.

Törvény megengedheti, hogy a bíróságot a fél kérelme (jognyilatkozata) ne kösse. Itt nem hivatalbóliságról van szó, hanem arról, hogy a bíróság az elé került kérelemtől eltérhet. Ilyen *kivételes* eset valósulhat meg például a kereseti kérelmet megalapozó jogi minősítés eltérő bírósági értékelésében, a bíróságot megillető választási módozatoknál (pl. a tartási szerződés megszüntetése helyett az életjáradéki szerződéssé való átalakításnál), a rendelkező cselekmény visszautasításában, ha az jogellenes, illetve a pervezetésre irányuló kérelmek körében, minthogy a pert a bíróság szervezi meg, s így különösen, ha „alulteljesíti” a bizonyítási kérelmeket.³² Nem érvényesül a kérelemhez kötöttség a kártérítés módjának megállapításánál, a közös tulajdon megszüntetése módjának kiválasztásánál, a birtokháborítás jogkövetkezmenyeiről döntésnél, a személyhez fűződő jogok megsértése jogkövetkezmenyeiről döntésnél, valamint sajtóperben a helyreigazító nyilatkozat megszövegezésénél. A bíróság azonban nem alkalmazhat olyan megoldást, amely ellen a felek mindegyike tiltakozik.

³¹ A Polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i. m. 49. p.

³² Kommentár a gyakorlat számára, 1994. i. m. 19. p.

3. Az érdemi döntés korlátai, Pp. 215. §

„A döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen, ez a szabály a főkövetelés járulékaire (kamat, költség stb.) is kiterjed.”

A Pp. 215. §-ának az érdemi döntés korlátaira vonatkozó szabálya a kérelemhez kötöttség alaptételének a bíróság érdemi döntését érintő közelebbi meghatározását tartalmazza, a felek rendelkezési jogának az egyik legfontosabb megnyilvánulása.

A törvény szerint a bíróság érdemi döntésének mindenekelőtt a *felperes kereseti kérelme szab korlátot*: a bíróság nem ítélt meg többet, mint amennyit a felperes a keresetében kér. Akkor sem, ha úgy látja, hogy a felperest több követelés illetné meg. Ide kapcsolódik az 1995-ös VI. Ppn. azon rendelkezése, mely *hatályon kívül helyezte a Pp. 146. § (3) bekezdését*. E szabály alapján a bíróságnak figyelmeztetnie kellett a felperest, ha a kereseti kérelem nem merítette ki az őt megillető jogokat, illetőleg erre magyarázatot kellett tőle kérni. A módosítás indokolása szerint a rendelkezési jog alapján a felek joga annak eldöntése, hogy milyen igényeket kívánnak érvényesíteni, s azt milyen mértékben teszik meg.

Az érdemi döntés másik korlátja az *alperes ellenkérelme*, ami azt is jelenti, hogy az alperes által elismert követelésben az alperest a felperes javára mindenképpen marasztalni kell, tehát itt is érvényesül a 4. §-ban megfogalmazott kötöttség.

A 215. § szerinti korlátozás nemcsak a marasztaló, hanem a megállapító és a jogalakító (konstitutív) ítéletekre is vonatkozik.

A kereseti kérelemhez kötöttség azonban nem jelenti egyúttal a *jogcímhöz* kötöttséget is. A bíróság feladata a kereseti kérelem alapjául szolgáló jogviszony elbírálása, és a döntést nem akadályozhatja az, hogy a felperes követelésének jogcímét helytelenül jelölte meg. (Legfelsőbb Bíróság P. törv. V. 21283/1979.-BH 1980. évi 9/341. sz.).

A törvény meghatározza azokat a kivételeket, melyek esetében a *bíróság túlterjeszket* a felek kérelmein:

- a) a 78. § szerint a bíróság a perköltség felől hivatalból határoz;
- b) a 290. § (1) bek. értelmében a házasság érvénytelenítése vagy felbontása esetén a bíróságnak a közös kiskorú gyermekek elhelyezése és tartása felől –szükség esetén– erre irányuló kereseti kérelem hiányában is határoznia kell;
- c) a PK 29. számú állásfoglalás szerint a bíróság a hasznok, károk és költségek kérdésében erre irányuló kereseti kérelem nélkül akkor köteles határozni, ha az önkormányzat illetékes szerve nemcsak a birtoklás, hanem a hasznok, károk és költségek kérdésében is határozott, s az érdekelt fél csak a birtoklás kérdésében indított keresetet;
- d) a Csjt. 76. § (1) bek. szerint, ha a szülőknél történő elhelyezés a gyermek érdekét veszélyezteti, a bíróság a gyermek érdekében őt máshol is elhelyezheti;
- e) az ítélezési gyakorlat szerint érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállítását (Ptk. 237. §) a bíróság hivatalból rendeli el;
- f) hivatalból intézkedik a bíróság a meg nem fizetett illetékek és az állam által előlegezett költségeknek a megtérítése iránt. (6/1986. IM. r.);
- g) az előzetes végrehajthatóság kimondása a Pp. 231. §-ban felsorolt esetekben a bíróság részéről hivatalból történik.

A kereseten túlterjeszkedő ítéleti rendelkezés nem ipso jure semmis, hanem csak megtámadható. A fellebbezés következtében a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletnek a 215. §-ba ütköző rendelkezését hatályon kívül helyezi és a kereseten túlmenő döntést mellőzi.

4. A hivatalbóli eljárás, az officialitás hatályos perrendtartásunkban

A Pp. bevezető rendelkezéseiben jelenleg még elvi tételként deklarált az a célkitűzés, hogy a bíróság a polgári jogviták eldöntésénél az *igazság érvényesítését* tartsa szem előtt, az igazság kiderítésére törekedjék, olyan elvi-, elméleti tétel, amely alkalmas volt arra, hogy a Pp. a hivatalbóliságot szolgáló rendelkezéseit felfűzze és felépítse. A VI. Ppn. a felek szabad rendelkezési jogának az elismerése és az ügyész polgári perbeli részvételének a korlátozása mellett „a bíróság aktív és kezdeményező szerepét” is jelentősen mérsékelte.

Az *officialitás visszaszorítása* jelenik meg abban is, hogy a törvényhozó a 3. § címét – „Az igazság érvényesülésének biztosítása” – hatályon kívül helyezte, valamint kivette a Pp. 3. § (1) bekezdéséből a *hivatalbóliságot* hangsúlyozó szövegrészt. Ezen elv jegyében a „nyomozó” bíróság modellje helyébe a vitát eldöntő bíróságot állítja, azzal az indokolással, hogy a bíróságnak az igazság kiderítésére vonatkozó kötelezettsége csak a felek rendelkezési jogának, illetve a tárgyalási elvnek a tiszteletben tartásával érvényesülhet.

Ezzel egyidejűleg megszüntette a bíróság általános kitanítási kötelezettségét, s azt csak a perbeli jogok és kötelezettségek vonatkozásában tartja fenn, amely korábban az anyagi jogi jogokra is kiterjedt.

Az *officialitás csökkentése* jegyében hatályon kívül helyezte a bíróságnak a 3. § (3) bekezdésben megfogalmazott úgynevezett szignalizációs kötelezettségét is a gazdálkodó szervezet jogszabálysértő működésének észlelése esetén, és nem kell többé a beavatkozás lehetőségéről hivatalból értesíteni a gazdálkodó szervezetet, ha a per eldöntésében érdekelt [54. § (2) bek.].

A mellőzött szabályok mellett természetesen vannak bőven olyanok is, amelyek változatlan megtartását az eljárás biztonsága, zökkenésmentessége, folyamatossága és gyorsítása egyaránt szükségessé teszi. Ahol tehát a hivatalbóliság nem mellőzhető, sőt egyenesen szükséges. Így többek között az ügygondnok kirendelése, ügyészi perindítás esetén az érdekelt értesítése, az áttétel, a tárgyalás berekesztése előtti figyelmeztetés, az elkülönítés-egyesítés, a hatósági iratok beszerzése, tájékoztatás a jogorvoslati lehetőségekről, a határozat hivatalbóli kijavítása és kiegészítése, ideiglenes intézkedés házassági perben a kiskorú gyermek érdekében stb. Mindemellett „továbbra is szükség van perrendtartásunk azon szabályaira, ahol a bírói cselekvés a bíró és a per szoros kapcsolatából következőleg szükségképpen, evidens.”³³

A tárgyalási elv és a peranyag-szolgáltatási kötelezettség

A peranyag-szolgáltatási kötelezettség a polgári perben

A peranyag-szolgáltatás elve szoros összefüggésben áll a rendelkezési elvvel. Míg a rendelkezési elv elsődlegesen a polgári per mozgását, menetét irányítja és szabja a per alanyainak eljárási cselekményeihez, addig a peranyag-szolgáltatási elv az eljárás tartalmi elemeire, az elbírálandó peranyagra (a perben szereplő tényekre és bizonyítékokra)

³³ Novák: A hivatalbóli eljárás alkonya. Magyar Jog, 1995/5. sz. 281. p.

vonatkozik, s arra a kérdésre ad választ, ki köteles gondoskodni arról, hogy a szükséges tények és bizonyítékok a perben rendelkezésre álljanak.³⁴

A bíróság feladata a Pp. 3. § (1) bekezdés első mondatának ma még hatályos rendelkezése szerint, hogy a polgári perben *az igazság kiderítésére törekedjék*.

Az „igazság” kiderítéséhez azonban a polgári per eldöntéséhez nélkülözhetetlenül szükséges peranyagot – a tényeket és a bizonyítékokat – össze kell gyűjteni.

Abban a kérdésben azonban, hogy a fenti cél megvalósítása érdekében a felek milyen módon működnek közre, a különböző jogrendszerekben eltérő elvek és szabályozás érvényes. Az angol jog általában nagyobb teret ad a felek perbeli cselekményeinek, mint más európai (úgynevezett kontinentális) jogok. Az utóbbiak nagyobb súlyt helyeznek a bíróság „hivatalbóli” eljárására, akkor is, ha egyébként a peres eljárás kereteit a felek rendelkezési joga határozza meg.

A szükséges peranyag összegyűjtésénél két alapvető módszer, két egymással ellentétes elv érvényesülése lehetséges:

– a *tárgyalási elv* (amikor a felek feladata a tények és a bizonyítékok bíróság elé terjesztése), illetve

– a *nyomozati elv* (amikor is a bíróság hivatalból, saját maga, a felek akarata nélkül – esetleg éppen annak ellenére – gondoskodik a tények és bizonyítékok beszerzéséről).³⁵

A klasszikus, tiszta tárgyalási elv lényege abban foglalható össze, hogy *a tényeket és bizonyítékaikat a perben kizárólag a felek szolgáltatják, és a bíróság kizárólag ezek alapján dönt*. „A bírónak emellett még kutatási jogot engedni sem nem szükséges, sem nem célszerű – mondja Plósz Sándor, az 1911. évi Pp. kodifikátora. – A polgári perben ugyanis a felek magánérdekeiről van szó és feltételezhető, hogy ők mindent, ami érdeküknek védelmére szükséges, elő fognak adni... Az állam ebben annyival inkább megnyugodhatik, mert neki a polgári igazságszolgáltatásban nincs az egyesek érdekein túlterjedő érdeke.” (Összegyűjtött dolgozatai, Bp. 1927. 266-267.)

A *nyomozati (vizsgálati) elv* Magyary Géza megfogalmazásában azt jelenti hogy a bíróság a per elbírálása céljából az előtte folyó eljárásból ki nem tűnő tényeket és bizonyító eszközöket is *felkutat* saját kezdeményezéséből, tehát nem elégszik meg azzal az anyaggal, mely az előtte folyó eljárásból tudomására jutott. Ez az elv a polgári per természetével a legmerevebb ellentétben áll, s ezért csak egészen kivételesen fordulhat elő.

A tárgyalási elven alapuló pernek azonban nem merő ellentéte a hivatalból való eljárás elvén alapuló per, hanem a bíróság adatszolgáltató tevékenysége mindig kiegészíti a felek adatszolgáltató tevékenységét. Hogy milyen arányban, ennek vizsgálata rendkívül fontos a bíróság és a felek egymás közötti viszonyában. A nyomozás elvében éppúgy megvan a bíróság kezdeményező tevékenysége, mint a hivatalból való eljárás elvénél. Míg azonban ez utóbbinál a bíróság csak annak figyelembevételére szorítkozik, ami az előtte folyó eljárásból ismeretes, addig a nyomozás elvénél a bíróság azon túlmegegy, és más anyagot is felkutat, melyet az elbíráláshoz szükségesnek tart. Ez azonban csak a legritkábban fordulhat elő.³⁶

A tárgyalási elv tiszta formájában csak az angol-amerikai jogrendszerben érvényesül, másutt összevegyül a szubszidiáriusan alkalmazott nyomozati elv elemeivel. Ilyen egyes rendszert teremtett meg az 1911. évi I. tv, az RPP. is: bár a peranyag gyűjtésénél a súlypont a felek működésén van, nem valósítja meg a tárgyalási elvet mereven és formalisztikusan, hanem – anélkül, hogy a bírót nyomozásra felhatalmazná és így pártat-

³⁴ Névai: i. m. 1987. 193. p.

³⁵ A Polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i. m. 50. p.

³⁶ Magyary: i. m.

lanságát veszélyeztetné – elég teret enged a bírónak arra, hogy az igazság kiderítésében maga is közreműködjék.³⁷ Így a 288. § megengedte azt, hogy a bíróság hivatalból rendeljen el tanúbizonyítást, ha a per anyagából, egyéb adataiból kitűnik, hogy az a tényállás felderítésére szolgálhat. A bíróság közvetlenül szerezhethet be okiratokat (328. §), hivatalból szemlét foganatosíthatott (340. §) és elrendelhetette a felek valamelyikének az eskü alatti kihallgatását is (368. §).

A tárgyalási elv az 1952. évi III. törvény hatályba lépése után

A rendelkezési elv szocialista átiratával ellentétben a *tárgyalási elv szocialista változata* nem honosodott meg a magyar polgári perrendtartásban. A Plósz-féle kódex szellemének köszönhetően a felek peranyagszolgáltatási kötelezettségének és a hivatalból elrendelhető bizonyításnak egy nagyon *mértéktartó ötvözete* alakult ki, amely még az ötvenes években is megővta a magyar polgári eljárást a nyomozati elv alkalmazásától.³⁸

A peranyag-szolgáltatási kötelezettség szabályozásakor az 1952. évi III. törvény elkerülte azt, hogy a polgári per jellege megváltozzon és a hivatalból elrendelt bizonyítás túlsúlya révén büntető karakterre tegyen szert. A Pp. 164. § (1) bekezdése tehát már kezdettől fogva elsődlegesen a peres felek kötelességévé tette a peranyag szolgáltatását: „A vitás tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy a bíróság azokat valóban fogadja el.” A (2) bekezdés azonban *eredetileg* úgy rendelkezett, hogy „a bíróság *ettől függetlenül az általa célszerűnek tartott* bizonyítást hivatalból is elrendelheti.” A *II. Ppn.* nyomán ez a szöveg úgy módosult, hogy „a bíróság *az általa szükségesnek tartott* bizonyítást hivatalból is elrendelheti.” A módosított szövegből tehát már kimaradt a bíróságoknak a bizonyításbeli függetlenségére való utalás.

A Legfelsőbb Bíróság – állásfoglalásaiban és eseti döntéseiben – többször felhívta a bíróságok figyelmét a hivatalból történő bizonyítás jelentőségére, különösen olyan perekben, amelyekben a *tényállás kiderítése közérdekű*. A bizonyítás hivatalból való elrendelhetősége összefüggésben volt a törvény céljával (1. § és 3. §), amely az igazság kiderítését tűzte feladatként a bíróság elé. Miután a szocialista peranyag-szolgáltatási elv a tényállás kiderítésére irányuló alapvető szabályok foglalatára, s a tárgyi valóság perbeli feltárásának elveként jelent meg, ezek a mozzanatok kiegészültek az ügyész sajátos polgári eljárásbeli szerepével, részvételi lehetőségével is.

A jogirodalom a hivatalból elrendelhető bizonyítást kezdettől fogva többnyire csak azzal a megszorítással fogadta el, hogy a bíróság a polgári perben általában nem végez és nem végeztet nyomozást, kivéve, ha a törvény ezt külön elrendeli. Így a gyermek tartása, elhelyezése illetőleg a szüléssel kapcsolatos követelések iránt, továbbá az apasági és a származás megállapítására irányuló egyéb perekben, ha az alperes, az anya vagy a gyermek lakóhelye, illetőleg tartózkodási helye (ideértve az állandó munkahelyét is) ismeretlen, a bíróság megkeresi a rendőrhatalóságot, mely elrendeli a lakóhely, tartózkodási hely (állandó munkahely) felkutatását. [Pp. 96. § (4) bek.]

A tárgyalási elvet a *III. Ppn.* nem érintette, érvényesülését azonban további rendelkezésekkel szilárdította meg. Azt a felet ugyanis, aki a peranyag szolgáltatásában megnyilvánuló kötelezettségét nem teljesíti (akár úgy, hogy nem jelenti be bizonyítékait, nem ad nyilatkozatot, vagy akár úgy, hogy mulaszt, és ezzel is hátráltatja az ügy felderí-

³⁷ *Térfy*: Polgári perrendtartás, Bp. 1927. 337. p.

³⁸ *Kengyel*: Magyar Polgári Eljárásjog. i. m. 60. p.

tését), a III. Ppn. szigorú szankcióval sújtja és ezáltal is figyelmezteti az eljárási fegyelem megtartására, a peranyag szolgáltatására (bírság, illetékbírság, költségszankció, sőt bírósági meghagyás kibocsátása, 136-136/A. §).³⁹

A tárgyalási elv a VI. Ppn. után

A VI. Ppn. nemcsak a szocialista rendelkezési elv maradványait számolta fel, hanem a peranyagszolgáltatási kötelezettséget is új alapokra helyezte. A bizonyítás elrendelését a *felek indítványozzák*. A polgári perben a feleket *állítási és bizonyítási kötelezettség* terheli. A *felperesnek* már a keresetlevélben közölnie kell azokat a tényeket és bizonyítékokat, amelyek az általa érvényesíteni kívánt jog alapjául szolgálnak [Pp. 121. § (1) bek.], az *alperest* pedig az idéző végzésben figyelmezteti a bíróság arra, hogy a védekezése alapjául szolgáló tényeket és ezek bizonyítékait legkésőbb a tárgyaláson elő kell adnia [Pp. 125. § (4) bek.].

A bizonyítási kötelezettséggel összefüggő módosítások a fél fokozott közreműködését és a perek ésszerű időn belüli befejezését [Pp. 3. § (2) bek.] kívánják előmozdítani. A Pp. 121. § (2) bekezdésének módosított rendelkezése szerint már a keresetlevélhez csatolni kell azt az okiratot, illetve annak másolatát, amelynek tartalmára a felperes bizonyítékként hivatkozik. Ha a felperes a kötelezettségének nem tesz eleget, a bíróság hiánypótlásra hívja fel, s ennek elmaradása esetén szankcióként a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasíthatja [Pp. 130. § (1) bek. j) pont].

Lényeges módosítást tartalmaz az 1995. évi VI. Ppn. új szabálya, miszerint a *bíróság csak akkor rendelhet el bizonyítást hivatalból, ha azt a törvény megengedi*, tehát a bizonyítás *kizárólag a felek feladata*. Az indokolás szerint elvi fontosságú a Pp. 164. § (2) bekezdése tartalmának szűkítése. A novella ugyanis a hivatalból elrendelhető bizonyítás lehetőségét általában kiiktatandónak tartja, mint olyan rendelkezést, amely a bíróság pártatlansága szempontjából aggályos, amely kedvezőtlen a perek futamidejét tekintve, s amely a felek szabad önrendelkezésével, a tőlük elvárható aktivitással ellentétes irányba mutat.

Hatályos jogunk tehát megbontotta az igazság kiderítésére való kötelezettség, illetve ennek teljesítését lehetővé tevő eljárásjogi eszközök egyensúlyát. A „törekvés” kötelezettsége még ma is él, de a fegyverzet megfogyatkozott. A bíróság a valóság felderítésében addig mehet el, ameddig eljárásjogi eszközei megengedik.⁴⁰ Ez nem jelenti azonban azt, hogy a bíróság a tárgyalásvezetésben passzív szerepre lenne korlátozva. A Pp. 141. §-ának (2) bekezdése alapján a bíróság – ha ez a tényállás megállapításához szükséges – a feleket felhívja nyilatkozatuk megtételére, és lefolytatja a bizonyítási eljárást. A VI. Ppn. e fenti szabályt azzal egészítette ki, hogy a fél *köteles a tényállításait, nyilatkozatait, bizonyítékait* – a per állása szerint – *a gondos és az eljárást elősegítő pervitelnek megfelelő időben előadni, illetve előterjeszteni*. A Pp. 141. §-ának (6) bekezdése igen súlyos következményeket fűz ahhoz, ha a felek valamelyike – a Pp. 141. § (2) bekezdésében előírt kötelezettsége ellenére – *alapos ok nélkül késlekedik, és e kötelezettségének a bíróság felhívása ellenére sem tesz eleget*. Ebben az esetben ugyanis – fő szabály szerint – a bíróság a fél előadásának, előterjesztésének *bevárása nélkül határoz*. A bíróság felhívása ellenére történő késedelem a *fellebbezési eljárásra is kihat*, ugyanis ha a

³⁹ Bacsó: A magyar polgári perrendtartás új novellája. PEF.III. Bp. 1973. 60. p.

⁴⁰ Wallacher Lajos: Bírói aktivitás és félegyenlőség... Magyar Jog, 1996/12. sz. 725. p.

fél, illetve ügyvédje felhívás ellenére nem tesz eleget bizonyítási kötelezettségének, akkor ez a mulasztása nem csak az első fokú eljárásban okozhatja pervesztességét, hanem mulasztását a másodfokú eljárásban sem pótolhatja [Pp. 235. § (1) bek.].⁴¹

Az 1995. évi LX. törvény a bíróság bizonyítási kötelezettségét a törvényben meghatározott esetekre szűkítette le. Így változatlanul fennáll a bíróság bizonyítási kötelezettsége a *személyi állapottal kapcsolatos perekben*. A Pp. 286. § (1) bekezdése szerint ugyanis a házassági perekben a bíróság az általa szükségesnek tartott bizonyítást *hivatalból* is elrendelheti, s ezt a szabályt valamennyi ügynevezett státusperben – így a származás megállapításával, a szülői felügyelettel és a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos perekben is – alkalmazni kell. A házassági (illetve egyéb személyállapoti) perekben ugyanis a tényállás körültekintő tisztázása nem múlhat kizárólag a felek akarátán, különös tekintettel arra, hogy e perekben hozott határozatok jelentős része olyan státuszkérdést rendez, amelyre vonatkozó bírósági határozat mindenkivel szemben hatályos. A felek kiskorú gyermekének elhelyezéséről való döntés is szükségessé teheti a hivatalbóli bizonyítást.⁴²

A Csjt. 38. §-ának (2) bekezdése értelmében eseti nemi érintkezés alapján akkor lehet az apaságot megállapítani, ha az összes körülmények gondos mérlegelése mellett alaposan következtethető, hogy a gyermek ebből az érintkezésből származott. E vonatkozásban a bíróságnak a teljes tényállás felderítésére *hivatalból is messzemenően törekednie kell...* (LB. PK 183.sz. állásfoglalás).

A Pp. 164. § (2) bekezdésének tartalmi változtatásához kapcsolódó további módosítások meglehetősen ellentmondásosak. A VI. Ppn. ugyanis a tanúbizonyítással kapcsolatban hatályon kívül helyezte, míg az okirati bizonyítással összefüggésben fenntartotta a hivatalbóli bizonyítás lehetőségére való utalást [167. § második mondata, ill. a 192. § (1) bek. és a 195. § (4) bek.]. Továbbra is hivatalból rendelheti el a bíróság a bizonyítás megismétlését vagy kiegészítését a Pp. 165. § alapján, illetőleg a 211. § (2) bekezdése alapján. A 249. § módosított (2) bekezdése szerint a fellebbezési eljárásban a bíróság hivatalból nem rendelhet el bizonyítást, de a Pp. 165. §, illetve a 211. § (2) bekezdése a másodfokú eljárásra is megfelelően alkalmazható (239. §).⁴³

A Pp. 165. § szerint „a bíróság a bizonyítást elrendelő határozatához nincs kötve, elrendelheti... a már korábban elrendelt bizonyítás mellőzését is.” A kért bizonyítás mellőzése önmagában eljárási jogszabálysértést nem valósít meg, csakúgy mint még semmilyen bizonyítás le nem folytatása. Eljárási szabálysértés csak akkor valósulhat meg, ha a bíróság az ügy eldöntése szempontjából *releváns* bizonyítást nem folytatja le, és ezáltal ítélete megalapozatlannak minősül /BH 1996. évi 9/478. sz. II./.

Egyre inkább hangot kapnak olyan vélemények, amely szerint a Pp. 1. és 3. §-a – mi szerint a törvény célja és a bíróság feladata továbbra is az, hogy az igazság kiderítésére törekedjék – valamint a 164. § módosított (2) bekezdése között a gyakorlat számára nehezen feloldható ellentmondás keletkezett. Az igazság kiderítésére való törekvés feladata a bíróság számára egyszerűen megoldhatatlan a hivatalból elrendelhető bizonyítás lehetősége nélkül.⁴⁴

A bizonyítás hivatalból való elrendelésének kiküszöbölése és szűk körre szorítása miatt ugyanakkor a gyakorló jogászok, főleg a munkaügyi és a családi jogi bírák részé-

⁴¹ Simay Ingrid: A fél és az ügyvéd közreműködése a perben az újabb peres eljárási szabályok tükrében. Magyar Jog, 1998/I. sz. 8-9. p.

⁴² A Polgári perrendtartás magyarázata, 1999. i.m. 1174. p.

⁴³ Kengyel: i.m. Magyar Jog, 1996/5. sz. 283. p.

⁴⁴ Kengyel: i. m. 283. p.

ről sok bírálat elhangzott. Az okok praktikusak: gyakran előre látható, hogy meghatározott bizonyítékok beszerzésére feltétlenül szükség lesz [pl. az alperes munkabérének (átlagkeresetének) kimutatása a gyermektartási és az üzemi baleset miatt indított, vagy a környezetanulmány a gyermekelhelyezés iránt indított perekben]. Az az elképzelés látszik kibontakozni, hogy az általános szabály alól az ítélkezési gyakorlat – az egyes ügyek sajátosságai szerint – az érdemi döntéshez mellőzhetetlen tények tekintetében kivételt tehet, azaz elrendelheti azt a bizonyítást, amelyről *alaposan feltehető, hogy megfelel a fél akaratának*, vagy amely az anyagi jogszabály folytán hivatalból figyelembe veendő tényre vonatkozik.⁴⁵

Valóban elmondható, hogy a fentiekben felvetett aggályok, ellentmondásosságra hivatkozások alaposak, s egyelőre a jogalkalmazási gyakorlat feladata a probléma „kezelése”, de a későbbi törvényalkotásra tartozik a fennálló ellentmondások kiküszöbölése és a problémák igazi megoldása.

Az 1952. január elsején hatályba lépett Pp. rendelkezéseit átszövik azok a módosítások és kiegészítések, amelyek az igazság kiderítésében lényegesen nagyobb teret biztosítanak a feleknek, ugyanakkor perbeli kötelezettségeinek elmulasztásához súlyos szankciókat fűznek. E jogoknak a gyakorlása és a perbeli kötelezettségek teljesítése megfelelő jogi szaktudást igényel. Úgy tűnik, kívánatos lenne a jogi képviselő további kiterjesztése, hiszen ha a polgári per mindkét oldalán a felek csak „jogi szakértő” támogatásával ténykedhetnek, alaposan remélhető, hogy a bíró kezéből kivett aktivitást, a bizonyítékok felsorakoztatását, a pervitel valamennyi lehetőségének kedvező kihasználását ők fogják gyakorolni. Ugyanakkor a hivatalbóli eljárás korlátozásával összefüggésben jelentkező visszasságok, eljárást károsító hatások visszaszorítására alkalmas lehet az is, ha a bírói székben tapasztaltabb, hosszabb szakmai gyakorlattal rendelkező személyek ülnek.⁴⁶

S ezen a ponton had idézzem ismét *Magyary Géza* szavait, melynek ma éppúgy megvan a maga aktualitása, mint annak idején: „A polgári per lényege szerint a bíróság és a felek sajtászerű összműködéséből áll. A peres eljárásoknak az a legjellemzőbb és legértékesebb sajátága, hogy a bírónak a felekkel való ezt az összhangzatos érvényesülését meg tudják valósítani. Hogy ez az összhang a peres eljárásban kellően biztosítva legyen, annak két előfeltétele van. Az egyik: *erős bírói egyéniség, valamint jól megvédett és szigorú felelősséggel ellátott bírói állás*. A másik: *igen erős ügyvédi kar*. Mert minél inkább érvényesül a perben a bíró egyéni belátása, annál inkább van szüksége jó tanácsadóra. Ezt pedig a mai bíró éppúgy, mint a jövő kor bírása a fél ügyvédjében találja meg. Ennek megfelelően igen tág körű az ő egyéni felelőssége is a perben előadottakért.”⁴⁷

III.

Zárszó – *de lege ferenda*

Miközben e dolgozat szerzője elkészítette fenti munkáját, napvilágot látott az *igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat*, mely a jelenleg hatályos Polgári perrendtartásunk számos rendelkezését érinti majd, s melyben a fentebb vázolt ellentmondások és problémák orvoslásra találhatnak. Befeje-

⁴⁵ Kovács László: Néhány megjegyzés Wallacher Lajos cikkéhez. *Magyar Jog*, 1996/12. sz. 732. p.

⁴⁶ Novák: i. m. *Magyar Jog*, 1995/5. sz. 282. p.

⁴⁷ *Magyary*: i. m. 36–37. p.

zésül ebből szeretnék ismertetni néhány várható módosítási javaslatot, mely e dolgozat témáját alapjaiban érinti.

A Javaslat újraszabályozza a Pp. I. fejezetét, amely a kódex alapelveit tartalmazza. Ennek során egyértelművé kívánja tenni azokat a rendező elveket (a hivatalbóliság elvének visszaszorítását, a perhatékonyság érvényre juttatását, a peres felek perbeli esélyegyenlőségének elősegítését, a nyilvánosság elvének az Európai Emberi Jogi Egyezményvel összhangban történő garantálását), amelyek a törvény egyes tételes előírásaiban válnak konkrét eljárási szabályokká.

Az ezzel összefüggő jogalkotói cél az, hogy a perrendtartás elvei összhangba kerüljenek a nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettségeinkkel és kifejezzék azokat a tételes eljárásjogi szabályváltozásokat, amelyeket az elmúlt évek során elfogadott Pp. novellák – így mindenekelőtt az 1995. évi LX. törvény – valósítottak meg.

A Javaslat mindenekelőtt újrafogalmazza az eddig legtöbb kritikát kapott rendelkezést, a Pp. 1. §-át, mely a törvény célját rögzíti, s az igazság kiderítése helyett *a jogvita pártatlan eldöntését jelöli ki fő célként* az alapelvek biztosításával. Nyilvánvaló, hogy a bíróság és a törvényi igazság-fogalom viszonya a rendszerváltozással, az Alkotmány módosításával gyökeresen megváltozott, és a változatlan szövegezés ellenére más olvasata van ma az 1. §-nak, mint volt korábban. A polgári per alapelvei nem egy abszolút, anyagi jogi értelemben vett igazságosság elérését szolgálják, a Polgári perrendtartásnak azt kell garantálnia, hogy a jogvita eldöntésének rendje, az a mód, ahogy a vitás ügy elbírálásra kerül, *tisztesseges* legyen.

Egyértelművé kívánja tenni a Javaslat azt is, hogy az „ügy urai” maguk a felek, ők határozzák meg a per tárgyát és ezáltal a bíróság eljárási mozgásterét. A Pp. jelenleg hatályos alapelvei alapján ma még létezik olyan felfogás és gyakorlat, amely – az 1. § és a 3. § (1) bekezdésére hivatkozva – korlátlan szabadságot adna a bírónak a tényállás feltárása érdekében szükségesnek gondolt intézkedések megtételére. A Javaslat egyértelművé teszi, hogy – a törvényi kivételektől eltekintve – a felek rendelkezési joga a per alakulását, sorsát tekintve meghatározó jelentőségű.

A Javaslat szerinti alapelvek a bírósággal szemben is követelményként írják elő, hogy gondoskodjon a per ésszerű időn belüli befejezéséről. A Javaslat az Emberi Jogi Bíróság eseti döntéseit is figyelembe véve utal azokra a szempontokra, amelyek a per ésszerű időn belül történő befejezésének megítélésekor relevánsak. A Javaslat által újként bevezetni kívánt eljárási határidők célja épp az, hogy az egyes – jellemzően technikai – feladatok elvégzésének határidőhöz kötésével csökkentse a hátralék kialakulásának veszélyét.⁴⁸

Amennyiben a jogszabálytervezet elfogadásra kerül, s megszületik az újabb Pp. novella, reménykedhetünk abban, hogy a polgári eljárásjogunkat átszövő és alakító alapelvek ismét a maguk helyére kerülnek, és megvalósíthatják eredeti, valós tartalmukat.

⁴⁸ A törvényjavaslat indokolásából. Bírósági Közlöny, 1999/9. sz. 11–12. p.

ANIKÓ ZVOLENSZKI JUHÁSZ

A REVIEW OF THE MODERN BASIC PRINCIPLES OF THE CIVIL LEGAL PRUCEDURES

(Summary)

By accepting international agreements a human rights, Hungary has committed itself to respecting basic human rights. As a result, the Constitution contains basic principles of the civil procedures belonging to the area that reinforces the observance of freedom rights. The majority of the Constitution articles follow the basic principles included in the court of law and the rules governing legal procedures.

In the first part of this article, the autor gives an overlook of the general characteristics of the basic principles together with their legal nature and their possible categories. In the second half, she looks at three basic principles, which have a special importance in today's world because of their timeliness.

1. the necessity of an efficient trial system which should make sure that the court of law discusses the suits in detail and ents them within a reasonable peroid of time,

2. the principle of decision making according to which, in the civil procedure, the jurisdiction of the court is decided primarily on the basis of the demands and declarations of the parts involved, the procedures are initiated upon the request of the parts and the court is bound to them,

3. the principle of availability during the trial which enterces the rule of making the facts and the proofs necessary for the court to reach a decision available during the trial.

The author analyzes how the most important changes in the civil legal system have triggered the changes in the content of the above-mentioned principles.

In the end, the writer presents a brief insight into law projects and the alterations taking place in the current legal system that have become necessary due to the recent political changes and to the new international agreements.